

УДК 347.94

СИСТЕМА ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ГАРАНТІЙ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Олена ЗАХАРОВА,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

SUMMARY

The article examines the issue of systematization of procedural safeguards. Procedural guarantees are regarded as subordinate, a phenomenon inherent mechanism of legal regulation in the exercise of civil procedure. Substantiated that procedural safeguard to ensure compliance with procedural rules by the judiciary or other persons for the purpose of the right to judicial protection in civil proceedings, execution of procedural obligations participants' civil process.

Key words: civil litigation procedural safeguards mechanism of legal regulation, system of procedural safeguards personality.

АНОТАЦІЯ

В статті досліджуються питання систематизації процесуальних гарантій. Процесуальні гарантії в цивільному процесі розглядаються як підпорядковане, невід'ємне явище механізму правового регулювання при здійсненні цивільного судочинства. Обґрунтовується, що процесуальні гарантії забезпечують виконання процесуальних норм органами судової влади, іншими особами з метою реалізації права на судовий захист в порядку цивільного судочинства, виконання процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

Ключові слова: цивільний процес, процесуальні гарантії, механізм правового регулювання, система процесуальних гарантій, правосуб'єктність.

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільства, соціальні, економічні, політичні умови в державі вказують на неспинний процес розширення прав і свобод людини, що, в свою чергу, вказує на необхідність розширення і удосконалення ефективних механізмів, що гарантують здійснення всього комплексу прав, закріплених на законодавчому рівні. Ця теза в повній мірі стосується і процесуальних прав, визначених в ЦПК України. Гарантування права на справедливий суд та повагу до інших прав і свобод, передбачених Конституцією, законами України, міжнародними договорами є завданням суду відповідно до засад організації судової влади в Україні. Проте зводити процесуальні гарантії в цивільному судочинстві лише до забезпечення процесуальних прав учасників цивільного процесу було б необачно, оскільки це суперечить сутності цивільних процесуальних відносин.

Актуальність теми дослідження обумовлена тим, що досліджуючи процесуальні гарантії у цивільному судочинстві, науковці-дослідники не в повній мірі враховують, що суд виступає як суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин і як орган судової влади держави, на якого покладені функції з вирішення цивільної справи. Інакше кажучи, правосуб'єктність суду як органу судової влади має бути також забезпечена певними правовими гарантіями, що на практиці здійснювалося і здійснюється, як правило, в Конституції, нормах закону про судоустрій і статус суддів, в законі про державний бюджет тощо. Проте в науковій літературі процесуальні гарантії в більшості випадків досліджувалися в контексті гарантування процесуальних прав учасників цивільного процесу, а також способів захисту вказаних прав. Дослідження процесуальних гарантій є одним з найактуальніших напрямів наукових пошуків в умовах реформування судово-правової системи України. Хоча слід зауважити, що основи такого підходу були закладені ще за радянських часів [1; 2, с. 85; 7].

Інший аспект проблеми дослідження процесуальних гарантій полягає в ототоженні цього правового явища з режимом законності або з гарантіями законності у

цивільному судочинстві. Проте поняття законність є, на нашу думку, категорією занадто високого рівня узагальнення, яке виражає загальнообов'язковість права. Не заперечуючи важливість і необхідність суворого дотримання норм права в цивільному процесі, все ж необхідно врахувати припис законодавця щодо завдання суду – здійснювати правосуддя на засадах верховенства права, а не на засадах верховенства закону, законності. В контексті здійснення правосуддя на засадах верховенства права процесуальні гарантії вітчизняними науковцями взагалі не досліджувалися.

Мета цієї статті полягає в аналізі наукових концепцій стосовно процесуальних гарантій цивільного судочинства та авторському підході щодо виокремлення системи процесуальних гарантій цивільного процесу.

Виклад основного матеріалу. В науковій літературі висловлені різні думки з приводу не тільки власне поняття процесуальних гарантій, але й обґрунтовуються тези про наявність певної системи таких гарантій. Водночас більшість дослідників використовують різні класифікуючі ознаки цього правового явища, зокрема, широко використовується такі критерії класифікації як суб'єкт процесуальних відносин, принципи судочинства, міжнародні гарантії та внутрішньодержавні гарантії тощо [3, с. 340-342; 4, с. 273]. Нерідко процесуальні гарантії ототожнюються з реалізацією учасників процесу відповідних прав. Зокрема, на думку окремих вчених, процесуальні норми мають на меті забезпечити право на захист прав, свобод та інтересів людини і громадянина у поєднанні з правом звертатися за таким захистом до суду, а також визначення повноважень суду [5, с. 448]. Водночас оприлюднені класифікації процесуальних гарантій, як правило, не в повній мірі відповідають науково визнаним умовам класифікації певних правових явищ.

С. В. Васильєв до процесуальних гарантій відносить, окрім власне процесуальних засобів, які забезпечують доступ до правосуддя, процесуальних засобів виправлення судових помилок (забезпечення апеляційного і касаційного

оскарження судових рішень) і т. і., ще й організаційні і функціональні принципи цивільного процесуального права [6, с. 33]. Інший дослідник справедливо зазначає, що для забезпечення гарантій прав в процесі першочергове значення мають: 1) законодавче встановлення прав учасників процесу; 2) законодавча регламентація умов забезпечення прав учасників процесу; 3) точне виконання посадовими особами приписів законів щодо забезпечення гарантій прав учасників процесу; 4) знання власних прав і обов'язків учасниками процесу та безумовне їх виконання [7, с. 15].

Д. Х. Валеев зазначає, що процесуально-правові гарантії передбачені нормами процесуальних галузей права і представляють собою забезпечення прав і організацій шляхом встановлення межі і процесуального механізму реалізації їх прав, а також способів захисту [8, с. 53].

Процесуальні гарантії – це передусім система процесуальних засобів забезпечення реалізації прав учасників певного виду судочинства, визначена Конституцією і Законами України, але, на нашу думку, вказані гарантії не вичерпують лише забезпеченням таких прав.

Процесуальні гарантії в цивільному процесі необхідно розглядати як підпорядковане, невід'ємне явище механізму правового регулювання при здійсненні цивільного судочинства. В цьому сенсі процесуальні гарантії – це визначена Конституцією, ЦПК України, іншими Законами України система забезпечення виконання процесуальних норм органами судової влади, іншими особами для забезпечення реалізації права на судовий захист в порядку цивільного судочинства, виконання процесуальних обов'язків учасниками цивільного процесу.

Звісно будь-яка система, в т. ч. вказана система забезпечення виконання процесуальних норм або система процесуальних гарантій в цивільному судочинстві має певні критерії класифікації, які в своїй множині, неоднаковості дозволяють глибше зрозуміти механізм таких процесуальних гарантій. В цьому контексті було б доцільно скористатися загальноновизначеними науковими підходами до класифікації правових явищ.

Як зазначали М. І. Брагінський і В. В. Вітрянський, «сене будь-якої класифікації полягає в кінцевому рахунку в тому, що відповідне поняття відносять до певної групи. При цьому враховується, що воно містить родові ознаки цієї групи і одночасно те, що в ньому відсутні родові ознаки, притаманні іншим групам» [9, с. 222]. В своїй спробі здійснити класифікацію процесуальних гарантій ми мусимо враховувати, що будь-яка класифікація умовна і що «... певне поняття одночасно має набір якостей (ознак), властивих різним групам» [9, с. 223].

Класифікація будь-якого визначення припускає його поділ. На думку М. І. Брагінського і В. В. Вітрянського, «такий поділ може бути здійснено двома способами. Перший являє собою дихотомію, або, інакше кажучи, «поділ навпіл». З її допомогою, використовуючи послідовно певні підстави (критерії), поділяють поняття на дві групи, з яких одну характеризує наявність цієї підстави, а другу – її відсутність. ... За другим способом за допомогою певних підстав створюються в принципі необмежене число груп. В кожній з них вказані підстави відповідним чином індивідуалізуються» [9, с. 308].

Якщо скористатися методом дихотомії у розмежуванні процесуальних гарантій у цивільному судочинстві за критерієм співвідношення формально визначеного в нормі права гарантій цивільного судочинства з нормами права, які містять припис про способи і засоби реалізації прав і

обов'язків учасників цивільного процесу та які регламентують судочинство, то це дає підстави зробити висновок, що практичне значення має поділ (класифікація) вказаних процесуальних гарантій на дві групи:

1) процесуальні гарантії, що безпосередньо визначені в нормі;

2) гарантії, що виникають внаслідок реалізації учасниками цивільного процесу і суду власної правосуб'єктності.

До першої групи гарантій належать, на нашу думку, гарантії, що безпосередньо визначені в нормі права і визначають організаційні принципи судоустрою, які розкривають сутність судової влади, побудову судової системи та її структуру, правосуб'єктність суб'єктів судової влади (визначені виключно в Конституції, законах України); функціональні, які визначають порядок здійснення судочинства в державі (визначені Конституцією і процесуальними кодексами).

До другої групи процесуальних гарантій належать ті, які виникають внаслідок процесуальної діяльності суду, учасників процесу і прямо не містяться в нормі права, а знаходять своє вираження в індивідуальних актах суду у конкретній цивільній справі.

Повертаючись до класифікації, слід зазначити, що поділ за способом дихотомії може бути застосований до класифікації процесуальних гарантій у цивільному судочинстві України скільки завгодно за умови, що кожного разу використовується інший критерій. З точки зору мети нашого дослідження, а саме – дослідження системи процесуальних гарантій в цивільному судочинстві як об'єктивоване явище в сучасному цивільному судочинстві України, здійснювати поділ за іншими критеріями можна, якщо виконується заплановане завдання.

Процесуальні гарантії у цивільному судочинстві, які знайшли вираження у вигляді норм-принципів мають бути поділені за критерієм спрямованості дії, а саме: норми-принципи, які гарантують дотримання певних стандартів судоустрою та цивільного судочинства. До першої групи (принципи судоустрою) належать, на нашу думку, такі принципи: паритетність гілок влади, справедливість, законність, доступність, незалежність, самостійність, єдність судової системи і статусу суддів, територіальність, спеціалізація, інстанційність, особливий статус суддів. В свою чергу, функціональні принципи судової влади включають такі принципи: державна мова судочинства, гласність судочинства, колегіальний та одноособовий розгляд судових справ, рівність сторін, змагальність, право на оскарження судового рішення, обов'язковість судового рішення, презумпція невинуватості, забезпечення обвинуваченому, підозрюваному права на захист.

На нашу думку, подальший поділ (класифікація) процесуальних гарантій, які виникають внаслідок процесуальної діяльності суду, учасників процесу і прямо не містяться в нормі права, а знаходять своє вираження в індивідуальних актах суду у конкретній цивільній справі можливий і доцільний перш за все за таким суттєвим критерієм, як суб'єкт – ініціатор створення або виникнення конкретних процесуальних гарантій.

В цьому сенсі практичне значення має поділ (класифікація) процесуальних гарантій за ознакою волевиявлення на дві групи:

1) гарантії, ініційовані судом цивільної юрисдикції;

2) гарантії, ініційовані учасниками цивільного процесу.

У свою чергу, гарантії, ініційовані учасниками цивільного процесу, з огляду на їх численність, доцільно

поділити за критерієм регламентації правосуб'єктності учасників цивільного процесу. За вказаним критерієм процесуальні гарантії поділяються на:

- 1) гарантії, ініційовані позивачем;
- 2) гарантії, ініційовані іншими учасниками цивільного процесу.

Висновки. Підсумовуючи викладене, необхідно зазначити, що процесуальні гарантії в цивільному судочинстві – це система засобів забезпечення прав, обов'язків, відповідальності учасників цивільного процесу та суду.

Система засобів забезпечення прав, обов'язків, відповідальності учасників цивільного процесу і суду цивільної юрисдикції передбачені нормами Конституції, ЦПК України, Законами України «Про судоустрій і статус суддів», «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод та в окремих випадках – договором сторін про визначення підсудності в цивільних справах з іноземним елементом.

Вказані засоби забезпечення застосовуються за ініціативою учасників процесу або суду, або імперативно визначені в нормі закону.

До імперативно визначених в нормі закону засобів забезпечення прав учасників процесу відносяться базові принципи функціонування судової влади. Нормативна сторона принципів правосуддя свідчить про те, що в об'єктивному вигляді вони є нормами права, дотримання яких обов'язкове і забезпечується силою держави. Прин-

ципи можуть виражатися як в окремій нормі, так і «впливати» із декількох правових норм, кожна з яких формулює лише окрему складову частину конкретного принципу.

Список використаної літератури

1. Загорько П. П. Процессуальные гарантии исполнения судебного решения. – М. : Юридическая литература, 1974. – 256 с.
2. Рабинович П. М. Проблемы теории законности развитого социализма. – Львов, 1979. – 125 с.
3. Нерсесянц В. С. Общая теория права и государства. – М. : Статут, 1999. – 536 с.
4. Абдуллин А. И. К вопросу о системе международно-правовой охраны результатов творческой деятельности (на примере Европейского Союза) // Российский ежегодник международного права. – 2000. – С. 270-278.
5. Скакун О. Ф. Теория государства и права (энциклопедический курс): [учебник] / О. Скакун. – Харьков: Ескада, 2005. – 840 с.
6. Васильев С. В. Гражданский процес: учебное пособие / С. В. Васильев. – Харьков: Одиссей, 2006. – 512 с.
7. Выдря М. Уголовно-процессуальные гарантии в суде. – Краснодар, 1980. – 74 с.
8. Валеев Д. Х. Система процессуальных гарантий прав граждан и организаций в исполнительном производстве. – М. : Статут, 2009. – 351 с.
9. Брагинский М. И. Договорное право: Общие положения / М. Брагинский, В. Витрянский. – М. : Статут, 1997. – 623 с.